

Джаман Т. В., к.пед.н., доцент, Троцька Ю. В., аспірантка (Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука, м. Рівне)

ПЕДАГОГІЧНА РЕФЛЕКСІЯ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ НАСТУПНОСТІ У ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ В СИСТЕМІ «ДНЗ – ПОЧАТКОВА ШКОЛА»

Анотація. В статті висвітлено теоретично новий підхід до формування системи послідовності змісту підготовки майбутнього вчителя іноземної мови дошкільного закладу та початкової школи в умовах навчання та під час виробничо-педагогічної практики. Запропоновано інноваційні підходи для удосконалення процесу викладання української мови вчителями та покращення засвоєння матеріалу учнями.

Ключові слова: українська мова, інноваційні підходи, учні, урок, засвоєння матеріалу.

Аннотация: В статье исследованы теоретически новые подходы к формированию системы последовательности содержания подготовки будущего учителя иностранного языка дошкольного учреждения и начальной школы в условиях обучения и во время практики. Предложены инновационные подходы к усовершенствованию процесса преподавания украинского языка учителями и улучшению запоминания материала учениками.

Ключевые слова: украинский язык, инновационные подходы, ученик, урок, запоминание материала.

Annotation: Theoretically new approach to formation a system of continuity for future English teacher training in an infant school and in a primary school in the process of training, during work experience internship and teaching practice is highlighted in the article. Innovative approaches to the Ukrainian language teaching upgrading and learning educational material improving are proposed.

Key words: Ukrainian, innovative approaches, pupils, lesson, learning educational material.

Якісна модернізація сучасної української освіти передбачає підготовку висококваліфікованих, компетентних фахівців, які пристосовані до світових стандартів, соціально й професійно мобільні, конкурентоспроможні на вітчизняному, європейському і світовому ринках праці. Сучасною важливою умовою і стимулом до розвитку сучасного суспільства є поєднання науки з елементами креативності.

Проблемі неперервної освіти присвячено ряд досліджень як вітчизняних, так і зарубіжних вчених. Це питання вивчається по лінії ЮНЕСКО (А. Гартунг, Д. Кідд, А. Корреа, П. Шукл, М. Богдан, В. Суходольський, Е. Джеммі, Д. Кареллі).

Проблеми функціонування системи неперервної професійно-педагогічної освіти досліджувалися в працях вітчизняних вчених І. А. Зязюна, Н. Г. Ничкало, С. О. Сисоевої, М. М. Солдатенка та ін. У працях таких українських вчених: Г. О. Балл, І. Д. Бех, О. М. Пехота, В. В. Рибалка, С. О. Сисоева та інших розглядається професійна підготовка майбутніх фахівців у контексті її особистісного спрямування [1, с. 57].

Незважаючи на те, що проблемою формування професійної компетентності та наступності освіти вчителів іноземної мови займається чимало українських та зарубіжних вчених (О. Б. Бігич, Н. Ф. Бориско, С. Ю. Ніколаєва, Н. В. Барграмова та ін.), питання формування професійної компетентності майбутнього вчителя іноземної мови дошкільного закладу залишається недостатньо дослідженим.

З окресленої актуальності цього дослідження **метою** нашої статті є визначення необхідності та ефективності застосування рефлексивного підходу в процесі формування моделі ступеневої підготовки майбутнього вчителя іноземної мови дошкільного закладу та початкової школи.

Системний аналіз засвідчує, що в різних визначеннях наступності освіти враховуються такі її суттєві особливості: установлення зв'язків між попереднім і новим; взаємодія попередніх і нових знань з метою побудови системних і глибоких знань; розвиток нової педагогічної системи; акумуляція прогресивних елементів, позбавлення консерватизму минулого в нових умовах; послідовність і системність навчального матеріалу, зв'язок та узгодженість ступенів та етапів навчально-виховного процесу; єдність навчального процесу, додержання його логіки; послідовність, перспектива, орієнтація на вимоги на новому етапі; урахування якісних змін в особистості (дитини, учня, старшокласника, студента) і, додамо, – вихователя, учителя, викладача, фахівця; зростання рівня розумового розвитку; забезпечення внутрішньо-предметних зв'язків між окремими етапами навчання; зв'язок організаційно-методичного забезпечення етапів освіти, які межують один з одним [2].

У педагогічній теорії наступність освіти трактується як універсальна педагогічна категорія, яка забезпечує взаємоузгодженість і взаємозв'язок суміжних щаблів, етапів педагогічної діяльності, що визначає неперервність системи освіти [3, с. 53].

Такі підходи науковців до реалізації наступності зорієнтовані передусім на інтеграцію двох рівнів освіти, на усунення суперечностей між запитаними.

На думку О. Котенко у контексті підготовки майбутнього педагога дошкільної і початкової ланки освіти змістом його іншомовної методичної освіти може бути лише методична культура, тобто та частина загальної

культури, яка накопичена у царині відповідної людської діяльності – навчанні ІМ [4, с. 52–54].

Одним з ключових моментів забезпечення наступності в навчальному процесі майбутніх вчителів ІМ в системі «ДНЗ – початкова школа» є застосування рефлексійного підходу.

Рефлексію розглядають як один із механізмів саморегуляції сучасного педагога [2; 3; 4; 5]. Її трактують як «здатність займатися самоаналізом, тобто здатність до критичного переосмислення власного досвіду» [2, с. 34]. Л. Гапоненко вважає рефлексію психологічним механізмом корекції професійної поведінки у педагогічному спілкуванні [1].

Рефлексія притаманна тільки людині. Вона функціонує як аналіз суб'єктом власного психічного стану і спрямована на його самовдосконалення, є «ключовим моментом розвитку особистості» [5, с. 22]. Рефлексія сприяє свідомому виконанню будь-якої діяльності. Особливістю цього механізму у процесі навчання майбутніх учителів є його інтелектуальна спрямованість (на усвідомлення знань, способів дій, оволодіння вміннями планування й самоорганізації). Таким чином, «педагогічна рефлексія – це усвідомлення вчителем себе самого як суб'єкта діяльності: своїх особливостей, здібностей, того, як його сприймають учні, батьки, колеги, адміністрація. Водночас це усвідомлення цілей та структури своєї діяльності, засобів її оптимізації» [5, с. 22]. А отже такий підхід забезпечує певною мірою формування поетапної підготовки майбутніх вчителів ІМ. Модель педагогічної рефлексії формується за допомогою запитань педагога до самого себе: «Якої мети я прагну досягти?»; «Чому?»; «Якими засобами?».

Педагогічна рефлексія відіграє важливу роль у професійному розвитку майбутнього вчителя іноземної мови та забезпечення наступності навчально-виховного процесу в єдиній системі освіти. Вдаючись до рефлексії, педагог аналізує набутий досвід, робить висновки і будує плани на майбутнє. Рефлексія допомагає педагогу проявляти більшу гнучкість у плануванні занять з урахуванням реальних комунікативних потреб і психологічних особливостей учнів, що переводить взаємодію викладача і учня з «суб'єкт-об'єктного» рівня на «суб'єкт-суб'єктний».

Рефлексивний підхід у формуванні наступності навчально-виховного процесу для майбутніх вчителів ІМ визначається як процес звернення до власного досвіду, його осмислення та критичне оцінювання певної педагогічної цілі (Дж. Річардс); він являє собою самоаналіз зроблених кроків, оцінку отриманих результатів і співвіднесення їх з поставленою метою для отримання кращих результатів у майбутній діяльності (С. Козлова, Т. Куликова). В основі рефлексивного підходу лежить здатність до педагогічної рефлексії, яка включає в себе онтологічну діяльність, поєднану зі змістом предметних знань, та психологічну діяльність, яка полягає у суб'єктивному сприйманні цієї діяльності [1, с. 276].

Найбільш вдало явище рефлексивного підходу відображає циклічна модель, розроблена М. Уоллесом. Вона наочно ілюструє систему підготовки майбутніх педагогічних кадрів, починаючи з періоду навчання у вищому чи середньому професійному навчальному закладі, включаючи період проходження виробничо-педагогічної практики, тобто безпосередньо виконання педагогічної діяльності (рис. 1).

Мал. 1. Рефлексивна модель підготовки вчителя іноземної мови

На думку М. Уоллеса, запропонована модель навчання більшою мірою, ніж будь-яка інша, відображає специфіку професійної діяльності вчителя: «Рефлексивний компонент у роботі вчителя об'єктивно виникає з принципової неможливості створити якийсь універсальний довідник з уже готовими порадами та рекомендаціями на всі випадки життя. Освітній процес настільки динамічний, мінливий, що не можна раз і назавжди освоїти всі секрети педагогічної праці. Те, що безвідмовно діяло сьогодні, вже завтра може виявитися недостатнім або навіть непридатним. З цієї причини викладацька діяльність за своєю природою є творчою, а вчитель – рефлексуючим професіоналом, який безперервно аналізує свою роботу».

У нашому розумінні теоретичні та практичні знання, представлені цією схемою, включатимуть в себе: знання вікових можливостей дітей дошкільного віку та молодшого шкільного віку, знання специфіки методики навчання іноземної мови дітей дошкільного віку та молодших школярів, практичну можливість використання раніше набутих теоретичних знань в конкретній педагогічній ситуації, тобто в процесі навчання дітей 4–8 років іноземної мови на базі ДНЗ – початкової школи.

Отже, відштовхуючись від особливостей психологічного розвитку дітей дошкільного та молодшого шкільного віку, які є ґрунтом для організації навчання іноземної мови, простежується проблема наступності у навчанні іноземної мови дошкільників і учнів початкової школи. Дошкільне вивчення дітьми іноземної мови має розглядатися як підготовчий етап до навчання у школі, і тому важливо забезпечити наступність такого навчання за змістом, формою та методами, з урахуванням вікових особливостей дітей. А це в

свою чергу зумовлює удосконалення освітньо-навчальної діяльності вищих навчальних закладів, забезпечення умов та засобів ефективного засвоєння студентами вікових і психологічних особливостей у навчанні іноземної мови.

Нам імпонує думка Т. Шкваріної про те, що підготовка вчителів іноземної мови до роботи у сучасній дошкільній ланці освіти має на меті формування професійної компетентності як інтегрованої характеристики особистості, яка об'єднує знання, навички, вміння, креативність, ініціативність, самостійність, самооцінку, самоконтроль особистості, здатність адекватно користуватися іноземною мовою у професійних цілях, навчаючи мови. Автор стверджує, що професійна компетентність складається з окремих компетенцій (психолого-педагогічної, іншомовної комунікативної, методичної) [7, с. 16].

Враховуючи вищезазначені теоретичні позиції ми пропонуємо методичну систему роботи, спрямовану на формування наступності змісту навчання майбутнього вчителя іноземної мови дошкільного закладу і розраховану на студентів 4 (5) курсів педагогічних коледжів, інститутів та університетів. В основі такої системи роботи лежить рефлексивний підхід, який дозволяє студентам якнайкраще адаптуватися до педагогічної професії і свідомо визначитися з подальшим вибором своєї майбутньої професійної кар'єри.

В рамках представленої системи ми спираємося на такі галузі знань, необхідні для ефективної реалізації рефлексивного підходу:

– знання себе та усвідомлення себе в ролі вчителя;

– знання свого предмета викладання;

– знання методики викладання та специфіки навчання;

– знання вікових можливостей своїх учнів;

– володіння інформацією про дошкільний навчальний заклад та соціальну ситуацію.

Рефлексивне спрямування представленої системи роботи визначають такі положення:

– що я використовую на занятті з іноземної мови;

– чи відповідає це моїй педагогічній ситуації;

– наскільки ефективно це працює на практиці.

Під час періоду навчання на 4 (5) курсах студенти знайомляться з майбутньою професією, проходячи спеціалізовану виробничо-педагогічну практику на базі дошкільних навчальних закладів. Це дає їм можливість застосувати засвоєні теоретичні знання, уміння й навички на практиці, осмислити результати своєї педагогічної діяльності і, оцінивши її результати, спланувати свою подальшу професійну діяльність. В процесі проходження виробничо-педагогічної практики студенти детально описують свої дії, що в свою чергу дозволяє виставити синхронічну та діахронічну оцінку власній діяльності. Цей вид педагогічної рефлексії сприяє формуванню об'єктивної картини оцінки здійснюваної педагогічної діяльності та має вагому практичну цінність, оскільки студенти мають можливість визначити

співвідношення своєї діяльності з метою і змістом навчальної програми, використання особистісно-зорієнтованого підходу до навчання, а також доцільність застосованих методів, прийомів та засобів під час педагогічного процесу. Таким чином ефективність змісту навчання зумовлена поетапною навчально-освітньою діяльністю майбутніх вчителів іноземної мови. Крім того, студенти можуть порівняти свої записи із записами своїх товаришів і проаналізувати ефективність своєї педагогічної діяльності з діяльністю інших, шляхом обміну отриманого досвіду, знань, вражень, що мають безпосереднє відношення до практичної діяльності в даній конкретній сфері.

Ключовим аспектом рефлексивного підходу є спостереження [1, с. 79]. Представлена методична система роботи передбачає два види спостереження: спостереження та аналіз роботи досвідченого вчителя і спостереження та аналіз діяльності один одного. Спостереження за роботою досвідченого вчителя відбувається на початку першого тижня безпосередньо під час проходження практики. Студенти мають можливість побачити роботу вчителя іноземної мови в дошкільному закладі та в початковій школі, проаналізувати доцільність застосованих ним різноманітних методів та прийомів навчання, а також зробити висновки щодо здійснення ним професійно-педагогічної діяльності та її результатів. Такий вид підготовки дозволяє студентам безпосередньо побачити педагогічну діяльність на практиці, в яких умовах їм доведеться працювати і з якими можливими проблемами вони можуть стикнутися. Зрозумівши і усвідомивши сприйнятту інформацію, студенти визначаються для себе, наскільки високим знаннями, уміннями й навичками вони володіють, і наскільки цікавим і привабливим вони вбачають компетентнісне рішення щодо вирішення поставлених завдань. Оскільки одним з найважливіших показників професійної ефективності є висока мотивація і позитивно-особистісне ставлення студента до конкретної професійної діяльності, можна стверджувати, що студенти, які ознайомившись з умовами і аспектами педагогічної діяльності, проявили зацікавленість та інтерес до цієї професії, ступили на першу сходинку в процесі формування їх професійної педагогічної компетентності.

Другий вид спостереження, передбачений запропонованої системою роботи, полягає у спостереженні та аналізі діяльності один одного як у процесі підготовки до практики під час практичних навчальних занять, так і безпосереднього під час здійснення ними педагогічної діяльності на практиці в дошкільному закладі. На практичних заняттях студенти мають можливість програвати різні педагогічні ситуації, спробувавши себе в ролі вчителя дошкільного закладу. Акцент під час практичних занять робиться на особливості методики викладання іноземної мови дітям дошкільного віку. Студенти представляють своє завдання, повністю імітуючи ситуацію на занятті для дітей дошкільного віку. Потім відбувається обговорення і

коментування представленого, в ході якого студенти обмірковують позитивні і негативні моменти презентації, пропонуючи варіанти вдосконалення тих аспектів, які були виконані не дуже вдало. В даному випадку більшість студентів знаходяться в ролі дітей, що дозволяє їм переймати на себе відчуття дітей й надалі коментувати ситуацію з урахуванням пережитих почуттів. Така позиція досить наочно відображає мотивацію дітей під час виконання різних завдань (чи враховує завдання інтереси і потреби дітей дошкільного віку), здатність дітей виконати завдання (наскільки складним воно є і чи відповідає рівню дошкільнят), методичну грамотність вчителя (чи правильно представлено завдання, чи продумані інструкції, форма організації дітей, наявність необхідного підручного матеріалу, доцільне використання ТЗН, чи присутня оцінка дитячої діяльності, чи відповідає отриманий результат поставленим завданням). Перебуваючи в ролі учня, і в той же час маючи теоретичні знання в галузі методики, студенти мають можливість проаналізувати доцільність застосованих прийомів і поведінки вчителя на рівні сприйняття дітей і зробити цінні об'єктивні практичні висновки на основі педагогічної рефлексії, значно підвищивши ефективність педагогічної діяльності.

Таким чином, за допомогою рефлексивного підходу формуються основи професійної практичної діяльності, що базується на творчому, нестандартному підході у вирішенні професійних завдань, інтелектуальній лабільності та вмінні орієнтуватися в нестандартних ситуаціях, що забезпечується наступністю змісту навчання студентів філологічного профілю. Тут також закладаються основи адекватної професійної самооцінки, розвивається критичне мислення. Оскільки перераховані аспекти є безпосередніми складовими професійної компетентності, можна зробити висновок про те, що активна участь у спостереженні за професійною діяльністю один одного та обговорення представлених ситуацій справді сприяє моделюванню підготовки вчителів іноземної мови до навчання дітей в системі «ДНЗ – початкова школа».

Проте більш ціннісний і важливіший досвід студенти зможуть отримати безпосередньо здійснюючи педагогічну діяльність в період проходження практики. Враховуючи переваги та недоліки своєї діяльності на практичних заняттях, іншими словами вдаючись до педагогічної рефлексії, студенти перебирають на себе роль вчителя і проводять заняття вже не зі студентами, а з дітками дошкільного віку в дошкільному закладі або з дітьми початкової школи. Слід зауважити, що завдання ускладнюються тим, що у своїй педагогічній діяльності студентам необхідно враховувати не лише засвоєний теоретичний досвід, а й вікові можливості дітей, з якими вони проводитимуть заняття, тематику заняття, а також знання дітей з теми заняття, які вони засвоїли раніше. Перший практичний педагогічний досвід – завжди передбачає чималу кількість помилок, тому саме на цьому

етапі рефлексивний підхід має чи не найважливіше значення ефективного забезпечення наступності змісту навчання майбутніх вчителів іноземної мови.

Узагальнивши вищезазначене, можна стверджувати, що здійснення рефлексивного підходу для ефективного забезпечення наступності змісту навчання майбутніх вчителів іноземної мови та студентів старших курсів дуже важливе. Педагогічна рефлексія має право існувати не тільки серед досвідчених вчителів, а й серед новачків, які тільки починають освоювати цю професію. Таким чином, використання рефлексивного підходу є основоположним компонентом в процесі поетапної навчальної діяльності майбутнього вчителя іноземної мови дошкільного закладу та початкової школи, студентів 4 (5) курсів педагогічних коледжів, інститутів та університетів. Він сприяє усвідомленому вибору педагогічної професії, здійснюваному майбутніми педагогічними кадрами в галузі викладання іноземної мови в системі дошкільної освіти, початкової школи і, водночас, дозволить удосконалювати подальшу педагогічну діяльність і підвищувати свою професійну кваліфікацію. Підсумовуючи сказане, варто зробити висновок, що подальшого вивчення потребує розробка моделі, педагогічних умов та поступових етапів підготовки вчителів іноземної мови до навчання дітей в системі «ДНЗ – початкова школа».

1. Полякова Г. Показники педагогічної творчості вчителя / Г. Полякова // Психолог. – 2010. – № 35. – С. 3–5. 2. Семенов И. Н. Проблема предмета и метода психологического изучения рефлексии / И. Н. Семенов, С. Ю. Степанов // Исследование проблем творчества [под ред. Я.А. Пономарева]. – М. : Педагогика, 1980. – С. 116–124. 3. Морева Н. А. Технологии профессионального образования: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Н. А. Морева. – М. : Академия, 2005. – 345 с. 4. Тур Р. Й. Педагогічна рефлексія – основа формування творчого саморозвитку особистості / Р. Й. Тур // Управління школою. – Харків, 2004. – № 13. – С. 22–24. 5. Шкваріна Т. М. Методика навчання іноземної мови дошкільників : навчальний посібник / Т. М. Шкваріна. – Київ : «Освіта України», 2007. – 300 с. 6. Гапоненко Л. Розвиток рефлексії як психологічного механізму корекції професійної поведінки у педагогічному спілкуванні / Л. Гапоненко // Рідна школа. – 2011. – № 4. – С. 14–16. 7. Richards J. C. Professional development for language teachers: strategies for teacher learning / J. C. Richards, Th.S.C. Farrell. – Cambridge Language Education. – CUP, 2012. – 202 p.

Рецензент: д.пед.н., професор І. В. Поташнюк.